

Ferrâc tarafından *el-Varâka* adıyla neşredilmiştir (bk. bibl.). 2. *Men sümmiye mine's-şu'arâ'* 'Amren fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm. Mudar ve Rebîa kabileleriyle Yemen'e mensup Câhiliye ve İslâm dönemlerinde yaşamış Amr adlı şairler hakkındadır. Eserde 206 şair Câhiliye, muhadramûn, Emevî ve Abbâsî devirleri esas alınarak gruplandırılmakta, kendilerinin kısaca bahsedildikten sonra şairlerinden örnekler verilmektedir. Kitabı Abdülazîz b. Nâsir el-Mânî' *Men ismühû 'Amr mine's-şu'arâ'* adıyla yayımlamıştır (bk. bibl.). 3. *Kitâbü'l-Vüzerâ'* (*Cehşiyârî*, s. 249; Dominique Sourdel eserden bazı parçaların günümüze ulaştığını kaydeder, *El²* [İng.], III, 750). 4. *Kitâbü's-Şîr ve's-şu'arâ'*. 5. *Kitâbü'l-Erba'a* (son iki eser için bk. İbnü'n-Nedîm, s. 562).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Abdullah İbnü'l-Cerrâh, *el-Varâka* (nşr. Abdülvehhâb Azzâm – Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1372/1953, Abdülvehhâb Azzâm'ın girişi, s. 12-16; a.mlf., *Men ismühû 'Amr mine's-şu'arâ'* (nşr. Abdülazîz b. Nâsir el-Mânî'), Kahire 1412/1991, Hamed el-Câsir'in girişi, s. 9-22; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), X, 25, 73, 122-123, 126, 130, 133, 140; Cehşiyârî, *Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 249; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 561-562; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 496; VIII, 9, 14-19; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 427; Safedî, *el-Vâfi*, III, 61-62; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 353-354; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 224; Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 355; D. Sourdel, *Le vizirat abbâside de 749 a 936*, Damas 1959, I, 214-215, 335, 337, 361-364, 371-375; ayrıca bk. İndeks; a.mlf., "İbn al-Djarrâh", *El²* (İng.), III, 750; Tenûhî, "Kitâbü'l-Varâka", *MMADm.*, XV/9-10 (1937), s. 335-339; Claude Gilliot, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1990 à 1992", *MIDEO*, XXI (1993), s. 436-437; Sâdık Seccâdî, "İbn Cerrâh", *DMBİ*, III, 218-219.

RECEP USLU

İBNÜ'L-CEVÂLİKÎ

(bk. CEVÂLİKÎ, *Mevhûb b. Ahmed*).

İBNÜ'L-CEVHERÎ

(ابن الجوهري)

Ebû Hâdî Muhammed
b. Ahmed b. Hasen el-Kerimî
el-Halidî el-Mısırî
(ö. 1215/1801)

Şâfiî fakihî ve dil âlimi.

1151'de (1738) doğdu. Kıymetli taş alım satımıyla meşgul olan dedesine nisbetle İbnü'l-Cevherî lakabıyla tanınır. Kendisi gibi ilimle uğraşan üç kardeşin en küçüğü olduğu için de Cevherî es-Sagîr diye anı-

lır. Babası Ezher âlimlerinden muhaddis, fakih ve usulcû Ahmed el-Cevherî'dir. İbnü'l-Cevherî ilk eğitimini babasından ve ağabeyinden aldıktan sonra Hafîl el-Mağribî, Muhammed el-Fermâvî, Hasan b. İbrâhim el-Cebertî, Ali es-Saîdî ve Muhammed el-Melevî gibi âlimlerden ilim tahsil etti. Atıyye el-Üchûrî'nin fıkıh ve usul derslerine katılarak icâzet aldı. 1168 (1755) yılında babasıyla birlikte gittiği Mekke'de Seyyid Abdullah b. İbrâhim el-Mîrganî ile görüşerek ondan faydalandı. Tahsilini tamamladıktan sonra Kahire'de Eşrefiyye Medresesi'nde müderris oldu. Babasının 1182'de (1768-69) ölümünün ardından onun yerine ders veren büyük ağabeyi de 1187 (1773-74) yılında vefat edince Ezher'de ve ramazan süresince Meşhed-i Hüseyin'deki ders halkalarının başına İbnü'l-Cevherî geçirilmek istenmiş de kendisi bunu kabul etmeyerek Eşrefiyye Medresesi'ndeki derslerine devam etti. 1187'de (1774) ikinci defa hacca gitti ve bir yıl kadar Hicaz'da kaldı. Bu süre içerisinde Harem-i şerif'te ders okuttu. Memleketine döndükten sonra vaktinin çoğunu inzivâda geçirmeye başladı. Sade bir hayat yaşamasına rağmen halk kendisine büyük teveccüh gösterdi ve şöretesi Mısır dışındaki İslâm ülkelerinde de yayıldı.

İbnü'l-Cevherî, 1199 (1784-85) yılında Mısır emîrleri arasında çıkan iktidar mücadelelerinden bunalinca ailesini de yanına alarak tekrar hacca gitti ve Mekke'de ikamet etmeye karar verdi. Ancak bir yıl sonra Kahire'ye döndü. Burada inzivâ hayatını devam ettirmekle birlikte Eşrefiyye'de ve diğer bazı yerlerde derslerini sürdürdü. Bu arada Ezher şeyhi seçimlerinde de belirleyici bir rol üstlendi. Ahmed ed-Demenhûrî'nin 1192'de (1778) vefatı üzerine İbrâhim Bey ve diğer bazı önde gelen kişiler anlaşarak Hanefî müftüsü Abdurrahman el-Arifî'yi onun yerine getirmek istediler. O zamana kadar Ezher şeyhleri Şâfiîler'den seçildiği için bu mezhebe mensup âlimler İbnü'l-Cevherî'ye Ezher şeyhi olmasını teklif ettiler. İbnü'l-Cevherî bu görevi kabul etmemekle birlikte yönetimi etkileyerek Ahmed el-Arûsî'nin Ezher şeyhi seçilmesini sağladı (Ali Paşa Mübârek, IV, 70-72). Daha sonraki şeyhlerin görevlendirilmesinde de önemli rol oynadı. Ahmed el-Arûsî'nin vefatı sırasında Mısır dışında bulunduğundan yeni şeyhü'l-Ezher'in tayini İbnü'l-Cevherî'nin dönüşüne kadar bekletildi ve ardından onun tasvibiyle bu göreve Abdullah eş-Şerkâvî getirildi.

Fransızlar 1213 (1798) yılında Mısır'ı işgal edince birçokları gibi İbnü'l-Cevherî'nin de evi ve kitapları yağma edildi. Çeşitli sıkıntılarla karşılaştı ve 11 Zilkade 1215'te (26 Mart 1801) vefat etti; Derbişemsüddeve'deki Kâdiriyye Zâviyesi'nde babasının ve ağabeyinin yanına defnedildi. İbnü'l-Cevherî ilminin yanı sıra zekâsı, güzel ahlâkı, zühd ve takvâsıyla toplumun teveccühünü kazanmış, yöneticiler katında etkili olmakla birlikte makam ve mevkîye önem vermediği için o dönemde Mısır'da idareyi elinde tutan Memlûk beylerine fazla yaklaşmamıştır.

Eserleri. 1. *Hâşiye 'alâ Göyeti'l-vüşûl şerhi (ilâ) Lübbi'l-uşûl*. Zekeriyâ el-Ensârî'nin, Tâceddin es-Sübkî'ye ait *Cem'u'l-cevâmî*'i ihtisar ettiği *Lübbü'l-uşûl*'e kendi yazdığı şerhin hâşiyesidir (Kahire 1310, 1330, 1360/1941). 2. *İthâfü üli'l-elbâb bi-şerhi mâ yete'allaķu fî şey'in mine'l-i'râb* (Kahire 1278). 3. *Hilyetü zevi'l-efhâm bi-tahkiki delâleti'l-âm* (Mektebetü'l-Haremî'l-Mekkî, nr. 3915/9 [mikrofilm]). 4. *er-Ravzü'l-vesîm fi'l-müftâ bih mine'l-mezhebi'l-kadîm* (Dımaşk, Mektebetü'l-Esedi'l-vataniyye, nr. 6026). 5. *İthâfü'r-râğib bi-şerhi Nehci't-tâlib li-eşrefi'l-me'tâlib* (Mektebetü'l-Esedi'l-vataniyye, nr. 6347). 6. *Hulâşatü'l-beyân fi keyfiyyeti şübütü şiyâmi ramazân*. 7. *Nażmü'l-cevâhiri'l-îmâniyye fî şerhi'l-Aķâ'idî'n-Nesefiyye*. 8. *İthâfü'r-rifâķ bi-beyâni aķsâmi'l-iştikâķ*. 9. *Menşûrû'l-menşûr fî mes'eleli's-sâcûr*. 10. *Fethü'r-rahmân fî sühûlâti't-teveccüh ve itmâmi'l-erkân*. 11. *Merķa'l-vüşûl ilâ ma'ne'l-uşûli ve'l-uşûl* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. *GAL Suppl.*, II, 744).

İbnü'l-Cevherî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Şerhu'l-Mu'cemi'l-veciz li's-Seyyid 'Abdillâh el-Mîrganî, Nehcü't-tâlib fî eşrefi'l-me'tâlib, Menhecü't-tâlibîn fî muhtaşari Minhâci'l-âbidîn, Şerhu'l-Cezeriyye, Şerhu Lâmiyyeti Ebi'l-Abbâs el-Cezâzîrî, Şerhu Münkizeti'l-âbid* (babasının akaide dair eserinin şerhidir), *Şerhu 'Aķideti't-tevhîd, el-Lem'atü'l-elmafiyye fî kavli's-Şâfi'i bi-İslâmi'l-Kaderiyye, ed-Dürü'n-nażim fî tahkiki'l-kelâmi'l-kadîm, İthâfü's-sâli bi-ecvibeti'l-mesâ'il*.

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, 'Acâ'ibü'l-âşâr, II, 440-442; Ali Paşa Mübârek, *el-Hitâtü't-Tevfikîyye*, Kahire 1306, IV, 70-72, 165-166; *Fihrisü'l-kütübî'l-Arabîyyeti'l-mahfûza bi'l-Kütübhâneti'l-Mısrîyye*, Kahire 1306, III, 225; Serkis, *Mu'cem*, I, 486, 722;

Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 106, 744; *İzâhu'l-meknûn*, I, 453; II, 116, 411; *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 352-353; *Fihrisü'l-Hizâneti't-Teymüriyye*, Kahire 1367/1948, III, 66; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 558; Halil Merdem Bek, *A'yânü'l-karnî's-şâliş 'aşer fi'l-fıkr ve's-siyâse ve'l-ictimâ'*, Beyrut 1977, s. 161; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 16; Abdullah b. Abdurrahman el-Muallimî, *Mu'cemü mü'ellifi mahtûâtı Mektebeti'l-Haremî'l-Mekkiyyi's-şerif*, Riyad 1416/1996, s. 52; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 662-663.

H. MEHMET GÜNAY

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû Muhammed

(أبو محمد ابن الجوزي)

Ebû Muhammed (Ebû'l-Mehâsin)
Muhyiddin Yûsuf b. Abdurrahmân
b. Ali et-Teymî el-Bekrî
(ö. 656/1258)

Hanbelî fakihî
ve Abbâsî devlet adamı.

17 Zilkade 580 (19 Şubat 1185) tarihinde Bağdat'ta dünyaya geldi (İbn Receb, II, 258). İbn Hallikân doğum gününü 13 Zilkade (15 Şubat) olarak verir (*Vefeyât*, III, 142). Hz. Ebû Bekir'in soyundan olup Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin oğlu, Sibî İbnü'l-Cevzî'nin dayısıdır. Kur'an'ı ezberledikten sonra babasından, Ziyâeddin İbn Sükeyne, İbn Küleyb el-Harrânî, Ebû'l-Hasan İbn Yâfiş ve Ebû'l-Feth el-Mindâî gibi âlimlerden kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, hilâf, Arap dili ve edebiyatı dersleri aldı. İbn Sükeyne'den hırka giydi. On yedi yaşında iken babasının vefat etmesi üzerine onun Kasrû'l-hilâfe Camii'nde verdiği cuma vazalarını devraldı. Halife Nâsır-Lidînillâh'ın annesinden himaye gördü; diğer bazı cami ve medreselerde fıkıh dersleri verdi. Halk arasında büyük rağbet gören İbnü'l-Cevzî, 604 (1207) yılında Halife Nâsır-Lidînillâh tarafından Bağdat muhtesibliğine tayin edildi. Bu arada veliahdın eğitimiyle de görevlendirildi. Ayrıca Evkaf nâzırlığına getirildi. 609'da (1212) her iki görevden de alınca evine çekilerek ders, fetva ve vaaz faaliyetleriyle meşgul oldu. Bir müddet sonra tekrar muhtesibliğe tayin edildi (615/1218). Halife Zâhir-Biemrillâh devrinde de sürdürdüğü bu görevin yanında Bağdat kapılarında Bâbü'l-merâtib'deki Hizânetü'l-gallât'a nâzır ve Dîvânü'l-cevâlî'ye âmil olarak görevlendirildi. Ancak daha sonra bu son iki görevinden alındı (626/1229). Yeni kurulan Müstahsiriyye Medresesi'nde Hanbelî mezhebi müderrisi olarak görev yaptı (631-642/1234-1244). 642 (1244) yılında Halife Müsta'sım-Billâh tarafından üstâdüd-

dârılğa getirilen İbnü'l-Cevzî vefatına kadar bu görevi sürdürdü.

Çeşitli diplomatik ilişkilerde de rol alan İbnü'l-Cevzî, 623'te (1226) Zâhir-Biemrillâh tarafından Eyyûbî Sultanı I. el-Melikü'l-Âdil'in oğulları Dimaşk Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam, Mısır Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed ve Cezîre Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'ya hil'at götürmekle görevlendirildi. 627 (1230) ve 628 (1231) yıllarında Halife Müstansır-Billâh'ın, Ahlat'ı ele geçirip hilâfet merkezine yürümeye hazırlanan Celâleddin Hârizmşah'a gönderdiği diplomatik heyete başkanlık etti. 630'da (1232) Melik Mesud'un elinden Âmid'i alarak Artuklular hânedanına son veren Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil'e halifenin tebriklerini iletmek ve onun adına Erbil Atabegi Muzafferüddin Kökbörü ve Musul Atabegi Bedreddin Lü'lü' için şefahtı olmak üzere gönderildi. Ertesi yıl tekrar Mısır sefâretiyle görevlendirildi, ayrıca halife adına el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'ya diplomatik bir ziyarette bulundu. 631'de (1234) Mısır'a gönderildi. 634 (1236) yılında Halep Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Azîz Muhammed b. el-Melikü'l-Zâhir Gâzî'ye ve Âmid kuşatmasını kaldırması talebiyle Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'a, ertesi yıl da Dimyat'a Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil'e ve Dimaşk'a el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'ya gönderildi. İbnü'l-Cevzî, henüz Dimaşk'ta iken şehri ele geçiren el-Melikü'l-Âdil'in oğlu Ebû'l-Hayş el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmâil ile onu kuşatan el-Melikü'l-Kâmil Muhammed arasında ara buluculuk yaptı. Sonuçta İmâdüddin İsmâil Busrâ, Ba'lebek ve Bikâ karşılığında Dimaşk'tan çekilmeye razı edildi. Aynı yıl el-Melikü'l-Kâmil'in ölümü üzerine yerine geçen II. el-Melikü'l-Âdil'e halifenin tâziye ve tebriklerini sunmakla görevlendirildi. 636'da (1238) II. el-Melikü'l-Âdil ile kardeşi el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb arasında baş gösteren anlaşmazlıkta halife adına ara buluculuk yaptı. Ertesi yıl Eyyûbî hükümdarlarının gittikçe tırmanan çekişmesine çözüm olarak halifenin Dimaşk'ın el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'da, Mısır'ın el-Melikü'l-Âdil'de kalması ve el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'un elinden alınan toprakların geri verilmesi yönündeki tavsiyesini iletmek üzere oğlu Şerefeddin ile birlikte Dimaşk, Nablus ve Kahire üçgeninde diplomatik görev yaptı. Yine aynı yıl halife adına ara buluculuk yapmak üzere el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd ile Franklar'ın elin-

den aldığı Kudüs'te, İmâdüddin İsmâil ile Dimaşk'ta ve el-Melikü'l-Âdil ile de Mısır'da görüştü, ancak başarı sağlayamayınca Bağdat'a döndü. 639'da (1241) Musul Atabegi Bedreddin Lü'lü'ün şehre saldıran Hârizmşahlar'ın geri çekilmesini sağlamak için kendisinden yardım talep ettiği halife tarafından aracılıkla görevlendirildi. Aynı yılın Zilkade ayında (Mayıs 1242) ve 641'de (1243) Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev'e elçi olarak gönderildi. Halife Müsta'sım-Billâh, Mısır ordularını Dimaşk'taki İmâdüddin İsmâil'in üzerine sevkeden yeni Eyyûbî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb ile görüşmesi için yine İbnü'l-Cevzî'yi seçti.

Hülâgû'nun Bağdat'ı istilâsı sırasında oğullarıyla birlikte şehid olan İbnü'l-Cevzî'nin ölümü için 6, 10 veya 14 Safer (12, 16, 20 Şubat) yahut 20 Muharrem 656 (27 Ocak 1258) tarihleri verilmektedir. Kardeşleri Abdülâzîz ve Ali, oğulları Cemâleddin Abdurrahman, Şerefeddin Abdullah ve Tâceddin Abdülkerim de birer âlimdi. Fıkıh, usul, cedel, tefsir, hadis sahalarında devrinin otoriteleri arasına giren ve "es-sadrü'l-kebir, şerefü'l-İslâm, müftî'l-fırak, reîsü'l-ashâb" gibi lakaplarla anılan İbnü'l-Cevzî aralarında Abdül-mü'min b. Halef ed-Dimyâtî, Radiyyüddin es-Sâgânî, Sa'dî-i Şîrâzî, İbnü's-Şa'âr, İbnü'l-Fuvatî gibi âlimlerin de bulunduğu pek çok talebe yetiştirmiştir. İbnü'l-Cevzî 652 (1254) yılında Dimaşk'ta el-Medresetü'l-Cevziyye adıyla anılacak olan kurumu tesis etti ve giderlerinin karşılanması için bazı arazilerin gelirlerini vakfetti. 1909'da şer'î mahkeme olarak kullanılan bu bina 1925 yılında yandı. Onun ayrıca Bağdat'ta bir Kur'an kursu ile biri tamamlanmamış iki medrese yaptırdığı bilinmektedir.

Eserleri. 1. *el-İzâh li-ğavânini'l-iştîlâh fi'l-cedel ve'l-münâzara*. Fehd b. Muhammed es-Südhân (Riyad 1991) ve Mahmûd b. Muhammed es-Seyyid ed-Dugaym (Kahire 1415/1995) tarafından yayımlanmıştır. 2. *el-Mezhebü'l-aḥmed fi fıkhi'l-İmâm Aḥmed*. Riyad'da basılan eser (1401/1981, 2. bs.) ayrıca Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'de Abdurrahman b. Muhammed el-Gazzî tarafından iki bölüm halinde yüksek lisans (1403) ve doktora (1406) tezi olarak neşre hazırlanmıştır. Kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Me'âdinü'l-ibrîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*, *Dîvân*, *el-Muhtâr min aḥbâri'l-Muhtâr*.